

Zdenko Čepič

»Od nekdaj lepe so Ljubljanke slovele«

Cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu

Čepič Zdenko, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana, zdenko.cepic@inz.si

663.9(497.4)"19"

»OD NEKDAJ LEPE SO LJUBLJANKE SLOVELE«
Cigareta Filter 57 v naši zgodovini in izročilu

Delček naše preteklosti je tudi cigareta z imenom Filter 57. Cigareta s tem imenom, številka predstavlja letnico njenega začetka, je postala del zgodovine in del »vsakdana« mnogih kadilcev pa tudi nekadilcev v Sloveniji in Jugoslaviji. Povezana je z Ljubljano, ljubljansko tobačno tovarno kot eno tistih industrijskih podjetij, ki so imela velik vpliv na razvoj mesta in njegovo industrializacijo. Filter 57 je bil simbol ljubljanske tobačne tovarne po drugi svetovni vojni; je edina blagovna znamka nekdanje tovarne Tobačna Ljubljana, ki je ostala po likvidaciji tovarne in ukinitvi proizvodnje v devetdesetih letih 20. stoletja. Napis, ki je bil natisnjen na robu vsake škatlice te »kultne« cigarete – Prešernovi verzi o tem, da so od nekdaj lepe Ljubljanke slovele -, najbrž namiguje prav na tradicijo in kvaliteto cigaret ljubljanske tobačne tovarne. Filter 57 je postal »fenomen« zaradi več razlogov. Bil je prva cigareta s filtrom izdelana v Jugoslaviji. Z imenom izdelka je bila prekinjena jugoslovanska tradicija, ko so bile cigarete imenovane po zemljepisnih imenih, predvsem po rekah. S filtrom 57 se je tudi v Jugoslaviji vključila tobačna industrija v takrat novo usmeritev glede kajenja, da bi to postalo manj za zdravje škodljivo.

Ključne besede: tobak, cigarete, kajenje, industrija, industrializacija, tobačna tovarna Ljubljana, Filter 57

Za posredovane podatke o nastanku cigarete Filter 57 se zahvaljujem ga. Bredi Papež Brezovar iz Tobačna Ljubljana, d.o.o. – Imperial Tobacco. Dokumentacija oz. arhivsko gradivo namreč ni ohranjeno.

Čepič Zdenko, PhD, Senior Researcher, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI – 1000 Ljubljana, zdenko.cepic@inz.si

663.9(497.4)"19"

»THOUGH LONG FOR ITS BEAUTIES LJUBLJANA WAS KNOWN«
Filter 57s in Our History and Heritage

The cigarette brand called Filter 57 is both an important and a trivial part of our past. It is cigarette that, after its introduction in 1957, became part of history and part of the "everyday life" of many smokers and non-smokers in Slovenia and Yugoslavia. It is connected with Ljubljana and the Tobacco Company Ljubljana. The latter was among those industrial enterprises that considerably influenced the development of the city and the course of its industrialization. The text that was printed on the edge of each box of these "cult" cigarettes – Prešeren's verses about how Ljubljana has always been known for its beautiful girls – probably hinted at the tradition and quality of cigarettes made by the Ljubljana tobacco company. Filter 57 was a symbol of the Tobacco Company Ljubljana after the Second World War; it was its only brand that was preserved after the liquidation of the company and its production in the 1990s. Filter 57 became a "phenomenon" for various reasons. It was the first filter cigarette produced in Yugoslavia. Its name breached the Yugoslav tradition that cigarettes (i.e. types of cigarettes with regard to their quality and price) be given geographical names, names of rivers in particular. Filter 57 was the cigarette with which Yugoslavia joined the new trend of making smoking less harmful for the health. Filter 57 thus not only was a product of tobacco history, but also earned itself a place in our history.

Key words: smoking, filter cigarettes, Filter 57, tobacco industry, Tobacco Company Ljubljana

* Quotation from F. Prešeren's poem "Povodni mož" (*The Water Man*); English translation by Tom Priestly and Henry Cooper.

Cigareta¹ je med najbolj običajnimi stvarmi našega »vsakdana«. Tako za kadilce kot za nekadilce, za aktivne in za t. i. pasivne kadilce. Za uživalce tobaka in uživače v kajenju in tiste, ki vidijo v tem početju nekaj groznega, škodljivega za kadilca in njegovo okolico. Vsekakor ni sedanje odklonilno mnenje o kajenju v zgodovini tobaka, kajenja in cigaret nič novega. V Slovenski pratiki za leto 1860 (torej je bilo namenjeno resnično širokemu bralstvu) je bil tudi članek z naslovom »*Tabak piti ali kaditi zdravju škodljiva navada*« in v tem je bilo opozorjeno: »*Tabak se med tista zeliša prišteva, ki človeka omamijo in omotijo, torej je tudi, sploh govoriti, zdravju škodljiv.*« Nato pa našteva vse mogoče, za kar je uživanje tobaka škodljivo.² In to še preden je začela cigareta svoj »osvajalni pohod« med ljudi. Še preden je postalo kajenje resnično množično, kar pa je omogočila predvsem cigareta.

Cigareta je bila na nek način sopotnica in sooblikovalka zgodovine in je tudi »produkt« zgodovine. Zato je in mora biti cigareta predmet zgodovinopisne raziskave. Cigareta je danes sicer predmet, izdelek ki je preganjan in stigmatiziran, zaznamovan kot nekaj slabega, ljub temu pa je del zgodovine. Kot marsikaj, kar je danes splošno znano, uporabljano in sleherniku jasno, je tudi izvor oziroma začetek cigarete zavrit v skrivnost. Obstaja več trditev glede izvora cigarete, kdaj in kje so začeli prvi kaditi narezane tobačne liste zavite v papir. Že okoli 9. stoletja naj bi prebivalci v Srednji Ameriki, Maji in Azteki, kadili tobak in druge opojne rastline v religiozne namene. Tobak so dajali v trsje in kadili. Začetki cigaret v Evropi pa so povezani s Španijo. O cigareti je pisal že beneški ljubimec in pustolovec Casanova v svojih zapiskih o potovanju po Španiji (1767); najbrž je bil med prvimi znanimi kadilci cigaret. Ime je dobila cigareta v Španiji kot majhna cigara; ime za cigaro

Detajl s predloge za tapiserijo *La cometa* (Zmaj), ki jo je narisal Francisco De Goya leta 1778 in predstavlja eno prvih podob kadilca cigarete. Goya je še na nekaterih predlogah za tapiserije za kraljevo delavnico tapiserij – v letih 1775 do 1792 jih je narisal 42 (barvne risbe hrani Museo del Prado v Madridu) – upodobil kadilce cigaret.

je španskega izvora in izhaja zaradi podobnosti po obliki iz španske besede za škržata. Cigarete pa so nedvomno »produkt« revežev, saj je začetek kajenja cigaret povezan z berači v Seville, ki so pobirali ostanke pokajenih cigar in te ostanke zavijali v papir in zavitke pokadili. To je najbrž navdahnilo tudi španskega slikarja Goya, da je narisal prve kadilce cigaret. Iskalci začetkov cigaret so dokazali o tem našli v teh risbah. Ena prvih podob cigarete oziroma kadilca cigarete je na gobelinu iz leta 1778, za katerega je predlogo narisal slikar Francisco de Goya *La cometa* in na še nekaterih drugih Goyevih slikah (*La merienda en el Manzanares*, *El juego de la pelota a pala*). Naslednja znana in znamenita podoba cigarete pa je iz sredine 19. stoletja, iz časa Krimske vojne (1853-1856), ko so se britanski in francoski vojaki kajenja cigaret, narezanega tobaka zavitega v časopisni papir, naučili od zaveznikov v tisti vojni Turkov in nasprotnikov Rusov. Je ena prvih znanih fotografij, vsekakor pa prva fotografija kadilcev cigaret. Gre za fotografijo »koalicijskih« vojakov s cigaretami v ustih. Avtor je Roger Fenton, eden prvih fotografov, ki so s fotografskim aparatom dokumentirali vojno, in ima naslov »*L'Entente cordiale*«. Torej srčni dogovor med človekom in cigareto! Resnično primerni naslov za prvo znano fotografijo kadilcev. Dejanjsko se je širjenje cigarete začelo po krimski vojni. Cigareta je tako tudi posledica krimske vojne kot

¹ Cigaréta -e, »tobačni izdelek iz razrezanega tobaka, zavitega v papirček« (Slovar slovenskega knjižnega jezika) je v slovenščini samostalni ženskega spola in ne moškega (»cigaret«), kar se uporablja v »vsakodnevnih« rabi!

² *Stolétna pratika devétnajstiga stolétja od 1801-1901 : za duhovne, deželne služabnike in kmete : poleg nemškega. V Ljubljani 1860.*

Detajl fotografije »L'Entente Cordiale« Rogerja Fentona (1819-1869) iz leta 1855. Na fotografiji sta desno upodobljena kadilca s cigareto v ustih. Fenton je bil fotograf, ki je s fotografskim aparatom upodobil Krimsko vojno in je bil prvi vojni reporter; fotografije je objavjal v londonskem časopisu The Times, ki je bil do te vojne zelo kritičen in v manj kritičnem The Illustrated London News.

so to medicinske sestre oziroma negovalke, za kar je zaslužna Florence Nightingale. Po eni od zgodb začetka cigarete pa naj bi bil »izumitelj« kajenja v papir zavitega narezanega tobačnega lista francoski vojak, ki je sodeloval v osvajanju Alžirije leta 1843. Ker je izgubil pipo, je tobak zavit v papir in zavitek prižgal in ga pokadil.³ Vsekakor je cigareta in širjenje kajenja cigaret povezano z vojno in vojniki. Lahko bi rekli, da je cigareta ena od posledic evropskega imperializma oziroma vojn in vojaških spopadov povezanih s širjenjem evropskih velesil v 19. stoletju.

Ni pa cigareta in njeno širjenje povezano le z vojno ampak tudi z industrijsko revolucijo. Cigareta je dejansko eden najbolj vidnih in najbolj uporabljenih izrazov industrijske revolucije. Je izraz t. i. druge industrijske revolucije. Možnost uporabe cigaret se je zelo razširila z industrijsko revolucijo oziroma izumitvijo stroja za izdelovanje cigaret. Najprej so tudi cigarete v tobačnih tovarnah izdelovali podobno kot cigare (ročno), kar je bilo drago in počasno. To pa se je spremenilo, ko je Luis Susini, sicer lastnik tovarne cigar na Kubi, izumil stroj za polnjenje papirnih »stročnic« s tobakom. Nastal je stroj za izdelovanje cigaret. Prvič je bil prikazan na Svetovni razstavi v Parizu 1889. Stroj je zmožal izdelati do 3600 cigaret na uro, medtem ko je bilo mogoče z ročno izdelavo v eni uri izdelati le 180 cigaret. Izdelava cigaret je postala množična. Ta stroj je postal eden najbolj uporabljenih izumov industrijske revolucije. Vplival je na spremembo kajenja, uživanja tobaka in uživanja v tobaku. S

strojno izdelavo in nizko ceno je bila namreč mogoča tudi množična potrošnja. Cigareta je s tem postala pomembna ekonomska kategorija in je zaradi povečanega povpraševanja zahtevala večjo proizvodnjo. Država oziroma posamezne države so zaradi dobičkov, ki jih je ta prinašala, razglasile nad tobačno industrijo svoj monopol. Tobakna industrija je bila v večini evropskih držav v rokah države, ki je pobirala tudi večji del dobičkov. Zaradi množične proizvodnje cigaret se je kajenje tudi »demokratiziralo«, saj je omogočalo širšo uporabo in to cenejšega proizvoda kot so bile cigare ali pa kajenje pipe. Število kadilcev se je s pojavom cigarete povečalo, poleg tega pa so bolj množično začele kaditi tudi ženske. Cigareta je bila tako sama po sebi izraz revolucije v uživanju tobaka oziroma nikotina. Cigarete so postale prevladujoč način uživanja tobaka v 20. stoletju. Natančneje v »kratkem 20. stoletju«, kajti cigarete so glede uživanja tobaka povsem prevladale po prvi svetovni vojni. *»Kaditi je podvrženo prav tako modi kot oblačiti se. Kakor se ljudje ne oblačijo le po okusu drugih ali pod vplivom okusa drugih, tako tudi kadilci ne uporabljajo tobak le pod vplivom drugih, ampak jim dajejo smer gospodarske razmere. Pipa izginjeva. Na deželi še gospoduje, v mestih je le v sobi doma; - isto velja za cigaro. Tudi ta izginjeva. Glavno vlogo igra cigareta«*, je septembra 1914 ugotavljal pisec v strokovnem (sindikalnem) glasilu *»slovenskih članov zveze tobačnih delavk in delavcev avstrijskih«*.⁴

V novo usmeritev v uživanju tobaka se je dokaj hitro po nastanku prvih tovarn, v katerih so izdelovali cigarete (v glavnem ženska delovna sila),

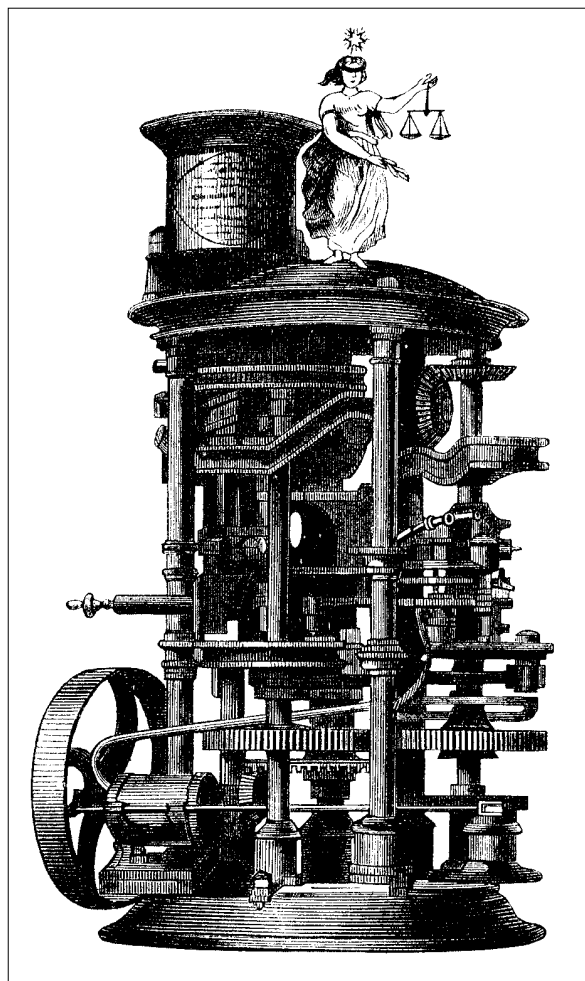
³ Slovenec, 28. 1. 1943, št. 22a, str. 4.

⁴ Tobačni delavec, 16. 9. 1914, št. 9.

vkjučila tudi industrija v Sloveniji. Zamudništva, značilnega za »slovensko« industrijsko revolucijo namreč glede proizvodnje cigaret ni bilo. V ljubljanski tobačni tovarni, ki je začela delovati 13. marca 1871, so z ročno izdelavo cigaret začeli leta 1873.⁵

Zamudništva pa ni bilo niti glede uvajanja cigaret s filtrom. Tudi v tem je slovenska tobačna industrija – tobačna tovarna v Ljubljani, kjer je bila od ustanovitve dalje edina tobačna tovarna na slovenskih tleh, ujela svetovni trend. Kdaj natančno je nastala filter cigareta je prav takšna »enigma« kot sploh začetek kajenja cigarete. Vsekakor se je množična uporaba cigaret s filtrom začela v petdesetih letih 20. stoletja. V ta čas »pade« tudi prva cigareta s filtrom izdelana pri nas. To je bil Filter 57.

Kot je bila cigareta svojevrstna revolucija v načinu uživanja tobaka (in uživanja v tobaku!), je bila revolucija tudi uvedba filtra. Že kmalu po »izumu« cigarete so želeli nanjo namestiti filter. Pa ne prvenstveno zaradi škodljivosti, ampak da kadilec v usta ne bi dobival tobaka. Imel naj bi bolj funkcijo ustnika kot filtra za preprečevanje vnašanja škodljivega iz tobaka v kadilčevo telo. Filter, ki naj bi zmanjšal predvsem vnašanje katrana, ki je v tobaku, v telo, ima že dolgo zgodovino. V ZDA so bile na tržišču cigarete s filtrom že v tridesetih letih, vendar je bil njihov tržni delež zelo majhen; še v začetku petdesetih let le 1 %. V prepričanju, da filter s tem, ko vsrkava vase škodljive snovi iz cigarete, zlasti katran, pomaga, so bile uvedene cigarete s filtrom. Izdelovali so jih iz različnih materialov, od bombažne preje, lanu, konoplje, krep papirja, celulozne vate; leta 1952 je prišla na tržišče celo cigareta s filtrom iz azbestnih vlaken, ki pa je bila že čez dve leti umaknjena s trga. Leta 1950 je prišla na tržišče prva bolj poznana znamka cigarete, ki je imela filter. Začetek petdesetih let je bil čas, ko so tobačne tovarne oziroma družbe med seboj tekmoval, katera bo dala na tržišče boljši filter.⁶ Leta 1956 so v ZDA izdelali 30 % cigaret s filtrom, v začetku šestdesetih let pa so že prevladovali. To je bil čas, ko je Svetovna zdravstvena organizacija začela opozarjati na neposredno zvezo med kajenjem in pljučnim rakom. V časopisih so

Stroj za izdelovanje cigaret, ki ga je patentiral lastnik tovarne cigar s Kube Luis Susini in je bil predstavljen na svetovni razstavi v Parizu leta 1889. Do tedaj so cigarete delavke v tobačnih tovarnah zvijale ročno. Strojna izdelava cigaret je pomenila »revolucijo« glede uživanja tobaka. Tobak se je »približal« ljudem. S cigaretami je postalo kajenje množično.

tudi pri nas objavljali članke o tem. Začeli so iskati način »zdravega« oziroma vsaj čim manj škodljivega kajenja. Slovenski poročevalec je objavil vest o tem, da je ameriška industrija dala na razpolago 600.000 dolarjev za raziskovanje raka, z namenom dognati zvezo med kajenjem in rakom na pljučih.⁷ Zveza med kajenjem in pljučnim rakom je bil najbrž tudi razlog, da se je cigareta s filtrom med kadilci »prijela« in začela izrinjati tisto brez filtra. Kajenje s filtrom so imeli za »varnejše« in po letu 1960 so na tržišču prevladovali tovrstne cigarete. Kajenje pa ni upadlo. Morda se je zaradi »varnega« filtra število kadilcev celo povečalo.

V Jugoslaviji je bila prva cigareta s filtrom Filter 57, ki jo je izdelala tobačna tovarna v Lju-

⁵ Tatjana Čepič: *Opojnost tobaka : razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana*. Ljubljana 1991 (dalje *Opojnost tobaka*), str. 24.

⁶ <http://tobaccocontrol.lmj.com>

⁷ Slovenski poročevalec, 18. 5. 1957, št. 115, str. 6.

Škatlica Filter 57 (Mestni muzej Ljubljana, Zbirka Tobačne Ljubljana, kat. št. 259)

bljani. Številka v imenu pove leto, ko je prišla na tržišče. Na jugoslovanskem tržišču je ta cigareta pomenila v mnogih pogledih pravo »revolucijo«. Ne le da je bila prva cigareta s filtrom izdelana v Jugoslaviji, ampak je bilo »revolucionarno« tudi njeno ime. Prvič za novo znamko cigarete ni bilo uporabljeno zemljepisno ime (po rekah, gorovjih, mestih v Jugoslaviji, kar je bila sicer značilnost za imena jugoslovanskih cigaret). V Jugoslaviji so bila že v času med svetovnima vojnama značilna predvsem poimenovanja cigaret po rekah (Drava, Morava, Zeta, Ibar, Vardar, ...), ta poimenovanja pa so dejansko pomenila tudi cenovni razred cigarete glede na kakovost. Šlo je za tip cigarete. Pod istim imenom so jih izdelovali v različnih tobačnih tovarnah po Jugoslaviji. S Filtrom 57 je bila ta »zemljepisna«, zlasti »rečna« tradicija prekinjena. Tudi druge tobačne tovarne so začele izdelovati cigarete s »svojim« imenom, blagovno znamko in ne več le cigaret z imeni rek.

Kljub siceršnji tradicionalnosti, ki je značilna za kadilce, da se težko odrečejo »svoji« vrsti cigaret, je Filter 57 dokaj hitro našel svoje odjemalce. V času nastanka cigarete Filter 57 s(m)o bili Slovenci veliki porabniki tobaka oziroma tobačnih izdelkov, zlasti cigaret. Letna poraba je bila

sredi petdesetih let 1,4 kg tobaka letno na osebo, kar je bilo krepko čez jugoslovansko povprečje, ki je bilo blizu kilograma na osebo. Nasploh je bila poraba tobaka v Sloveniji tradicionalno zelo visoka. Slovenci so kadili kot »Turki«; leta 1909 je npr. znašala poraba tobaka v Sloveniji letno na osebo 1300 g, v Srbiji pa le 300 g.⁸ Poraba tobaka se je kazala tudi v porabi denarja za tobačne izdelke. V letu 1940 so v Sloveniji (Dravski banovini) porabili za tobačne izdelke 160 milijonov dinarjev, kar je bilo približno toliko, kolikor je znašal banovinski proračun.⁹

Ni pa bila Filter 57 le »slovenska«, ampak tudi jugoslovanska cigareta, saj je hitro postala popularna po vsej Jugoslaviji. Bila je nekakšen slovenski simbol med kadilci in ti so jo v drugih predelih Jugoslavije povezovali s Slovenijo in Slovenci. V narisanim obrisu ljubljanskega zmaja, ki je bil na škatlici, so nekateri v zmajevem krilu videli obris Slovenije,¹⁰ »slovenske kure«, torej naj bi imela ta podoba »nacionalni« ali nacionalistični pomen. Takšna »odkritja« so bila najbrž iz časa, ko je Jugoslavija po šivih razpadala in je bil očitno Filter 57 tudi izraz slovenskosti.

Začetek proizvodnje filter cigaret v Ljubljani je stekel prav v času, ko je cigareta s filtrom postajala popularna v svetu, predvsem pod vplivom prvih resnih ugotavljanj o povezanosti kajenja in pljučnega raka. Vendar ni mogoče reči, da je bila odločitev za proizvodnjo cigaret s filtrom v ljubljanski tobačni tovarni neposredno povezana s to zdravstveno usmeritvijo. Začetek Filtra 57 je bil bolj splet naključij kot zavestne odločitve, da je treba začeti s proizvodnjo »zdravih« cigaret. Da je prišlo do tega, je bila posledica okoliščin, ki so ponudile možnost za proizvodnjo filter cigaret. Na Zagrebškem velesejmu, ki je bil tedaj pomembna sejemska prireditel v Jugoslaviji pa tudi v srednji Evropi, je bil razstavljen nemški stroj za izdelovanje cigaret s filtrom. Nad to noviteto se je navdušil Franc Leskošek-Luka, tedaj je bil član jugoslovanske zvezne »vlade« in je imel na skrbi industrijo, ki je vprašal direktorja ljubljanske tobačne tovarne, če bi ga zanimala proizvodnja cigaret s filtrom. Ker je ta odgovoril, da ga to zanima, je Leskošek dosegel, da so stroj enostavno s sejma prepeljali v

⁸ *Opojnost tobaka*, str. 38.

⁹ *Slovenec*, 24. 1. 1941, št. 19, str. 7.

¹⁰ <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>

ljubljsko tobačno tovarno. Kako je bilo s plačilom stroja zaradi manjkajoče in neurejene dokumentacije žal ni znano. Ko je bil stroj v Ljubljani, so se začele priprave na proizvodnjo.

Proizvodnja cigarete s filtrom je v ljubljanski tobačni tovarni stekla 15. aprila 1957. Pri tem so imeli nekaj težav tehnološke narave, ki pa so jih uspeli z iznajdljivostjo in vztrajnostjo premagati. Ena od težav je bila, da so morale biti cigarete s filtrom okrogle, medtem ko so bile tiste brez filtra ovalne oziroma »potlačene«. Druga je bila, kako namestiti filter s pravšno količino lepila, da je filter držal oziroma, da ni preveč lepila mazalo stroja. Filtre so uvažali iz Švice, papir v katerega je ovit, so izdelovali na Reki, značilno »plutovinasto« teksturo pa so tiskali v Mariboru. Bistveni del cigarete, mešanica tobaka, ki je dajala cigareti njen »značaj«, aromo in za kadilce okus, torej prepoznavnost pa je bila plod »domačega znanja«. V mešanico za Filter 57 so dali okoli 40 % hercegovaškega tobaka, ki je bil zelo cenjen med kadilci oziroma je imel posebno mesto med tobaki, ki so jih pridelovali v Jugoslaviji; zaradi kvalitete so ga pogosto tihotapili, zato se ga je prijelo ime *škiša*, kar je izraz za tihotapljeno blago. Okus je bil med tistim, kar je kadilce prepričalo, da so se odločali za novo cigareto. In to tudi mnoge, ki cigarete s filtrom niso želeli kaditi in so filter pred kajenjem odtrgali. Kot je navada pri kadilcih, ki imajo »svojo« cigareto po okusu, okus Filtra 57 ni odgovarjal vsem.

Po maloprodajni ceni, ki jo je določila država na oblast glede na kvaliteto cigarete je ob prihodu na tržišče spadal Filter 57 med dražje cigarete v Jugoslaviji. Škatlica je stala 70 dinarjev,¹¹ za povprečno mesečno plačo, ki je bila v Sloveniji 16.750 dinarjev, je bilo mogoče kupiti 239 škatlic.¹² Cena škatlice cigaret je bila višja od cene kilograma črnega kruha. Že septembra istega leta so se podražile za 10 dinarjev. Šlo je za »luksuzne« cigarete.

Filter 57 je imel kar nekaj posebnosti, ki so te cigarete postavljale na posebno mesto med velikim številom jugoslovanskih cigaret, tako da

Reklamna obešanka iz Tobačnega muzeja, zbirke Mestnega muzeja Ljubljana in Tobačne Ljubljana.

so postale »legendarne«. Značilna je bila škatlica oziroma pakiranje cigaret. Najprej je bila škatlica ploščata in trda, iz kartona, kar je bila značilnost za večino cigaret na jugoslovanskem tržišču. Ta škatlica pa je imela po mnenju tistih, ki so nosili takrat zelo cenjene in popularne srajce iz umetnih vlaken (t. i. nylon srajce) slabost, da je zaradi ostrih robov trgala prsne žepe teh takrat zelo dragocenih (in dragih) srajc. Pa ni šlo le za trganje srajčnih, ampak tudi hlačnih žepov. Leta 1965 je škatlica »postala« mehka in višja, saj se je cigareta podaljšala za 6 mm (iz 74 na 80 mm), s čemer je postala t. i. long size cigareta. Mehka, papirnata škatlica Filtra 57 je imela značilni »design« z zelenim nežno karirastim vzorčkom na dobri polovici površine škatle in z ljubljanskim zmajem na belem polju; takšna je »podoba« škatlice Filtra 57 še danes, čeprav te cigarete ne izdelujejo več v Ljubljani.

Posebnost je bilo tudi besedilo na robu škatlice. To so bili začetni verzi pesmi Franceta Prešerna *Povodni mož*: »Od nekdaj lepé so Ljubljanke slovele, al lepši od Urške bilo ni nobene...«. S tem so v tovarni najbrž namigovali prav na tradicijo in kvaliteto cigaret ljubljanske tobačne tovarne. Kdo

¹¹ Uradni list FLRJ, 13-216, 2. 4. 1958.

¹² Statistični letopis LRS 1964, str. 358. V življenjskih stroških 4-članske »delavsko-uslužbenske« družine je bil delež za tobak in pribor za kajenje 3,2 % tistega, kar so na mesec povprečno porabili. Prav tam, str. 368.

Reklamna obešanka iz Tobačnega muzeja, zbirke Mestnega muzeja Ljubljana in Tobačne Ljubljana. (foto Matevž Paternoster)

je odločil, da je imela vsaka škatlica Filtra 57 ta napis, se ustvarjalec podobe škatlice ni spomnil.

Med posebnostmi je bilo tudi pakiranje. Filter 57 je bila namreč najbrž edina cigareta na svetu, ki je bila pakirana tako, da je bil filter na dnu škatlice. Šlo je za tehnološko napako oziroma slab »izračun«, kolikokrat se je med proizvodnjo cigareta v stroju obrnila. En obrat v stroju premalo, pa je bila cigareta v škatlici »narobe«. Za to nenačrtovano napako so v tovarni našli izgovor, ki se je resnično prijel in so mu kadilci verjeli, namreč da je takšno pakiranje potrebno zaradi higienskih razlogov, da delavci ne bi z umazanimi rokami prijemali filter in ga nato dajali v usta. Zanimivo pa je, da so bile na reklamnih plakatih cigarete narisane »obrnjene«, tako da se je filter videl. Tudi ti plakati so bili za jugoslovanske razmere novost, saj prej ni bilo v navadi, da bi s plakati in oglasi reklamirali cigarete.

Filter 57 je tovarni ustvarjala skrbi in veselje, je bila ugotovitev v članku, objavljenem v tovarniškem glasilu *Harman* junija 1971. Na začetku so bile to skrbi, saj je bila proizvodnja zaradi novitete, ki jo je za »prave« kadilce predstavljal filter, na meji rentabilnosti in se je nova cigareta le počasi »prijemala«, nato pa je postal Filter za tovarno veselje. S to cigareto je namreč ljubljanska tobačna tovarna ustvarjala večji del dohodka. Po začetnih težavah, se je tej cigareti »odprlo«. Filter 57 je »našel« svoje redne odjemalce in si je na tržišču izboril svoj položaj. Na začetku sedemdesetih let je imel Filter 57 na jugoslovanskem tržišču cigaret nad 50 % delež (po podatkih 57 % !!!) in je bil najbolj prodajana jugoslovanska cigareta. Med vsemi štirinajstimi jugoslovanskimi tobačnimi tovarnimi, ki so v šestdesetih letih proizvajale cigarete s filtrom, je bila zaradi Filtra 57 na vrhu ljubljanska. Filter 57 je predstavljal kar 80 % proizvodnje ljubljanske tobačne tovarne.

Filter 57 se je med kadilci »prijel« in v začetku šestdesetih let je bilo povpraševanje po teh cigaretah večje od ponudbe. Koliko je k večji prodaji pripomogel članek, ki naj bi izšel v začetku šestdesetih let v lokalnem dubrovniškem časopisu, da je v tobačni mešanici Filtra 57 tudi marihuana, česar ni vodstvo tovarne niti zanikalo niti potrdilo, je vprašanje. Zgodba o marihuani sicer ni dokumentirana, je pa del legende o Filtru 57. Po objavi članka so v tovarni opazili, da se je prodaja prav na dubrovniškem območju povečala. Je pa pri tej legendi nenavaden predvsem čas, ko naj bi bil članek napisan. Po spominu so ga datirali v začetek šestdesetih let, ko fenomen marihuane (»trave«) še ni bil tako prisoten niti v svetu, kaj šele v Jugoslaviji, da bi o tem pisali v nekem lokalnem časopisu iz Dubrovnika. To je le ena od mnogih zgodb, ki so se napletle okoli Filtra 57.

Leta 1980 je zaradi renomeja, ustvarjenega s Filtrom 57 Tobačna Ljubljana z Iranom podpisala pogodbo o prodaji te cigarete na iranskem tržišču. Sicer pa je bila po pripovedovanju »ustvarjalcev« cigarete, ta tudi predmet tihotapljenja oziroma »šverca« predvsem Avstrijcev, ki so jo cenili zaradi kvalitete in cene. Ta je bila namreč mnogo nižja kot v Avstriji.

Ne glede na ugotovitve o škodljivosti kajenja, in to ne glede na filter skozi katerega kadilec

vdihava tobak – pri tem je treba povedati, da je svoj razvoj doživel tudi filter in da prepuščajo sodobni filtri iz tobaka mnogo manj škodljivih snovi, pa je treba na Filter 57 gledati kot na del naše zgodovine. Bil je delček »vsakdana« marsikaterega kadilca, pa tudi nekadilca, kar se kaže tudi v različnih spominskih izjavah o Filtru 57. Postal je nepogrešljivi del jugoslovanske mitologije. Za marsikoga na jugu skupne jugoslovanske države je bila to cigareta, ki so jo imenovali »deset do osam«, kajti sedem in petdeset jim ni šlo niti v glavo niti z jezika.¹³ Filter 57 je bil tako slovenska kot jugoslovanska cigareta in je svoje poslanstvo »povezovanja« kadilcev od Triglava do Vardarja opravljala do konca druge jugoslovanske države. Nato se ji je tržišče skrčilo, vendar je kot svojevrsten fenomen ostala pri življenju tudi potem, ko je »umrla« Jugoslavija in ko je s proizvodnjo nehala ljubljanska tobačna tovarna. Preživela je tako državo kot tovarno in sedaj »živi« naprej s proizvodnjo v nemški tovarni lastnika nekdanje Tobačne Ljubljana. Po podatkih ima še vedno okoli 4 % delež. Tudi to kaže, da gre pri Filtru 57 za »legendo« ne le med cigaretami, ampak med proizvodi neke tovarne.

Ne gre niti pozabiti, da je prav ljubljanska tobačna tovarna imela pomembno vlogo pri industrializaciji Slovenije v drugi polovici 19. stoletja, predvsem pa pri industrializaciji Ljubljane in je vplivala tudi na njeno podobo. Zato je cigareta, ki je bila »izum« ljubljanske tovarne in je bila njen pravi simbol, upravičeno imela napis o lepih »ljublankah«. Te pa je mogoče razumeti tudi kot cigarete Filter 57. Ne glede na sedanjo protikadilsko aktivnost države/držav in stigmatiziranost ne le kadilcev, ampak tudi tobačne industrije. Na Filter 57 ni mogoče gledati le kot na izdelek tobačne industrije, ampak kot na nekaj, kar je del naše preteklosti, in ki si zasluži mesto v naši zgodovini.

Kot sta nastanek cigarete in začetek kajenja cigarete zavita v skrivnost, je nekako nejasna tudi zgodovina prve cigarete s filtrom, ki jo je izdelovala domača tovarna. Ne glede na težave pri preučevanju njenega nastanka, ker manjkajo arhivski viri, ki bi »legendo« potrjevali, je Filter 57 bil pomemben del naše preteklosti. Gre za slovensko blagovno znamko in je zato nedvomno del slovenske zgodovine, pa čeprav gre za cigareto, ki ima danes sloves »škodljivega« proizvoda. Tudi cigare-

ta je proizvod slovenske industrije in zato del zgodovine, česar ni mogoče zanikati.

Literatura in viri

- Cilenšek**, Martin, Naše škodljive rastline v sliki in besedi. Družba Sv. Mohorja v Celovcu 1892.
- Čepič**, Tatjana, Opojnost tobaka: razstava Mestnega muzeja Ljubljana ob 120-letnici Tobačne Ljubljana. Mestni muzej Ljubljana, Ljubljana 1991.
- Harman**, posebna izdaja, junij 1971: Naših 100 let.
- Ikonovskij**, Atanas V., Duvan: u svetskoj i jugoslovenskoj privredi: istorijat, razvoj i perspektive. NIU Interpres, Beograd 1970.
- Modic**, Max, Dimu čast in oblast. V: Mladina, 7. 4. 2007.
- Slovenec**, 24. 1. 1941, 28. 1. 1943.
- Slovenski poročevalec**, 18. 5. 1957.
- Statistični letopis** LRS 1964.
- Stolétna pratika** devétnajstiga stolétja od 1801-1901: za duhovne, deželске služabnike in kmete: poleg nemškiga. V Ljubljani 1860.
- Tobačni delavec**, 16. 9. 1914.
- Uradni list FLRJ**, 13-216, 2. 4. 1958.

Internetni viri

- <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>
<http://www.tobaccocontrol.lmj.com>

Zusammenfassung

„STETS WAREN DIE SCHÖNEN LJUBLJANAS GEPRIESEN“

Filter 57 in unserer Geschichte und Überlieferung

Die Zigarette mit dem Namen Filter 57 ist ein unwesentlich-wesentliches Teilchen unserer Vergangenheit. Es ist eine Zigarette, die seit ihrer Entstehung im Jahr 1957 zu einem Teil der Geschichte und des „Alltags“ vieler Raucher, aber auch Nichtraucher in Slowenien und Jugoslawien wurde. Verbunden ist sie mit Ljubljana, mit der Laibacher Tabakfabrik als einem jener Industrie-

¹³ <http://www.leksikon-yu-mitologije.net>

betriebe, die großen Einfluss auf die Entwicklung der Stadt und ihre Industrialisierung hatten. Die Aufschrift, die am Schachtelrand dieser „Kultzigarette“ aufgedruckt war – Prešerens Verse darüber, dass die Laibacherinnen seit jeher für ihre Schönheit bekannt waren –, ist wahrscheinlich ein Verweis auf die Tradition und Qualität der Zigaretten der Laibacher Tabakfabrik. Filter 57 war ein Symbol dieser Fabrik nach dem Zweiten Weltkrieg und die einzige Schutzmarke, die nach der Schließung der Fabrik und der Einstellung der Produktion Ende der neunziger Jahre des 20. Jahrhunderts noch bestehen blieb. Filter 57 wurde aus mehreren Gründen zu einem „Phänomen“. Es war die erste in Jugoslawien produzierte Zigarette mit einem Filter. Mit der Namengebung wurde die jugoslawische Tradition gebrochen, nach der Zigaretten (genauer gesagt Zigarettentypen gemäß ihrer Qualität und dem damit verbundenen Preis) mit geographischen Namen, insbesondere Flussnamen, bezeichnet wurden. Mit der Filter 57 schloss sich auch die jugoslawische Tabakindustrie der damaligen neuen Ausrichtung in Hinblick auf das Rauchen an, das weniger gesundheitsschädlich werden sollte. Filter 57 war somit nicht nur ein Produkt der Tabakindustrie, sondern bekam auch einen Platz in unserer Geschichte.

Schlagwörter: Rauchen, Filterzigaretten, Filter 57, Tabakindustrie, Tabakfabrik Ljubljana